

ТЕМА Україна в роки Другої світової війни (1939-1945рр.)

План

- 1.Визволення Донбасу, Лівобережної України. Битва за Дніпро.
- 2.Визволення Правобережної України й західноукраїнських земель.
3. Рух Опору на завершальному етапі війни.

Література :

1. Бойко О. Д. Історія України. К: ВЦ "Академія", 2001.
2. Полонська - Василенко Н Історія України. У 2. Т. - Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 р. - К: Либідь, 1993.
3. Бойко О. Д. Історія України. - К., 1999.
4. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів, 1996.
5. Дорошенко Д. Нариси історії України. - К., 1991. - Т. 1-2.

1. Після розгрому гітлерівців у битві під Сталінградом почалося їх вигнання з України. Першим населеним пунктом, звільненим наприкінці грудня 1942 р. від німецьких військ, було село Півнівка Міловського району Луганської області. Війська Воронезького і Південно-Західного фронтів звільнили більшу частину Харківщини разом із Харковом і частину Донбасу.

Передові частини радянських військ навіть підійшли до Дніпропетровська і Запоріжжя, таким чином просунувшись на 700 км углиб окупованої території України.

Однак невдовзі стрімке просування радянських військ було зупинено. У лютому 1943 р. німці завдали відчутних контрударів, у результаті яких радянським військам довелося знову залишати територію України.

15 березня 1943 р. німецькі війська знову захопили Харків, а 18 березня — Белгород.

Під контролем радянських військ залишилися лише північ Ворошилоградської області і східна частина Харківської. У результаті німецьких контрударів утворився Курський виступ, так звана Курська дуга, де від квітня до липня 1943 р. панувало відносно затишшя. Обидві сторони готувалися до рішучих боїв.

Курська битва розпочалася 5 липня 1943 р. наступом німецьких військ і тривала 50 днів. Унаслідок важких кровопролитних боїв кращі танкові дивізії нацистів були знищені. Склалися сприятливі умови для наступальних операцій Червоної Армії, у тому числі й в Україні.

Німецьке командування, реально оцінюючи свої можливості, вирішило перейти до оборони. 11 серпня було віддано наказ про будівництво на річках Дніпро і Молочна системи укріплень, яка одержала назву «Східний вал».

Поки тривало спорудження «Східного валу», гітлерівці всіма можливими засобами стримували натиск військ Червоної Армії на Правобережжі й у Донбасі. Але перевага в живій силі й техніці визначила результат воєнних дій на користь Червоної Армії.

ОПЕРАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК ЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І ВИСАДКА В КРИМУ (1943 Р.)

- ☐ Грудень 1942 р. — звільнення першого населеного пункту на території УРСР — село Півнівка Міловського району Ворошилоградської (тепер Луганської) області.
- ☐ Наступ Південно-Західного і Південного фронтів. Звільнення північної частини Донбасу (29 січня — 18 лютого 1943 р.).
- ☐ Наступ Воронежського і Центрального фронтів. Звільнення Харкова та східної частини Донбасу (2 лютого — 6 березня 1943 р.).
- ☐ Контрнаступ німецьких військ. Утрата Харкова і північно-східної частини Донбасу (19 лютого — 25 березня 1943 р.).
- ☐ Ізюмо-Барвенковська операція (17—25 липня 1943 р.).
- ☐ Міуська операція (17 липня — 2 серпня 1943 р.).
- ☐ Харківсько-Белгородська операція (3—23 серпня 1943 р.).
- ☐ Донбаська операція (13 серпня — 22 вересня 1943 р.).
- ☐ Чернігово-Прип'ятьська операція (26 серпня — 1 жовтня 1943 р.).
- ☐ Битва за Дніпро складалася з ряду операцій по форсуванню Дніпра і звільненню Києва (серпень—грудень 1943 р.).
- ☐ Мелітопольська операція (26 вересня — 5 листопада 1943 р.).
- ☐ Запорізька операція (10—14 жовтня 1943 р.).
- ☐ Дніпропетровська операція (жовтень 1943 р.).

- ☐ Керчинсько-Ельтигенська операція (31 жовтня — 11 грудня 1943 р.).

У серпні силами Степового та Воронежського фронтів було проведено Харківсько-Белгородську операцію. У ніч на 23 серпня розпочався вирішальний штурм Харкова, а вранці місто було очищене від окупантів.

У вересні-жовтні 1943 р. окупанти залишили Донбас, міста Слобожанщини, індустріальні центри Подніпров'я. Відступаючи, німці прагнули перетворити Лівобережжя на пустелю. Рейхскомісар України Е. Кох у розпорядженні представникам німецької адміністрації Лівобережжя вимагав знищувати все, що не можна було вивезти в тил.

Лише стрімкий наступ радянських військ урятував Лівобережну Україну від повного знищення.

Урешті-решт німці дійшли висновку, що зупинити радянські війська на Лівобережжі неможливо. В умовах наростаючого наступу радянських військ було прийнято рішення про відведення армії за Дніпро. Тепер уся надія покладалася на «Східний вал», для укріплення якого німці зібрали не лише

свої кращі інженерні сили, а й радянських військовополонених та місцевих жителів.

Німецьке командування намагалося використати повноводну річку з високим правим берегом як природне укріплення. Населення зганялося з 300-кілометрової смуги уздовж Дніпра. Значна частина міст — Дніпропетровськ, Кременчук, Полтава — була розорена й спалена. На Дніпрі кручі гітлерівці стягли групу армій «Центр» у складі 62 дивізій.

СПІВВІДНОШЕННЯ СИЛ У БИТВІ ЗА ДНІПРО

Назва	Німеччина	СРСР
Солдати, тис осіб	1240 тис. осіб	2633 тис. осіб
Танки, одиниць	2100	2400
Гармати/міномети, одиниць	12 600	51 200
Літаки, одиниць	2100	2850

Наприкінці вересня 1943 р. Червона Армія контролювала територію у 700 кілометрів уздовж лівого берега Дніпра. У планах осінніх операцій 1943 р. першочерговим завданням було захоплення плацдармів на правому березі Дніпра, закріплення там і розгортання наступальних операцій на Правобережжі.

Радянські війська за допомогою партизанів наприкінці вересня 1943 р. у дуже складних умовах форсували Дніпро й створили плацдарми на північ від Києва. Плацдарми були і на ділянках південніше Дніпра.

Увесь жовтень радянське командування вело підготовку до штурму Дніпра. Прагнучи піднести бойовий дух військ, які з виходом на територію України поповнювалися здебільшого за рахунок місцевих жителів, Ставка перейменувала Воронежський, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти відповідно в Перший, Другий, Третій і Четвертий Українські фронти.

Спочатку вирішальний наступ передбачалося розпочати з Букринського плацдарму, але всі спроби вирватися на оперативний простір не мали успіху. Радянські війська втратили близько 250 тис. військових. Тоді головний удар було перенесено на Лютізький плацдарм. Звідси почався наступ танкового угруповання, перекинутого з Букринського плацдарму

СПІВВІДНОШЕННЯ СИЛ НА ЛІНІЇ І УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ НА 3 ЛИСТОПАДА 1943 Р.

Назва	Німеччина	СРСР
Солдати, осіб	500 000	660 000
Танки, одиниць	400	675
Гармати/міномети, одиниць	6360	7000
Літаки, одиниць	665	700

У перші дні листопада розпочалися вирішальні бої за Київ. Сталін віддав наказ узяти Київ до річниці Жовтневої революції. Цей наказ було виконано. 6 листопада 1943 р. Київ було визволено. У звільненні міста брали участь і солдати Першої чехословацької бригади.

Далі радянські війська просунулися на захід й оволоділи Житомиром, але утримати місто не змогли. Німецьке командування, отямившись від поразки й підтягнувши резерви, завдало могутніх контрударів, намагаючись повернути Київ. Але радянські війська відбили контрнаступ німецьких військ й підготували умови для подальшого наступу вглиб української території.

За героїзм, проявлений у битві за Дніпро, 2438 воїнів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, близько 10 тис. одержали бойові ордени — це більше, ніж під час будь-якої іншої операції Другої світової війни.

У міру розгортання наступальних операцій радянських військ налагоджується взаємодія з діями партизанів. Силами партизанів було розроблено й здійснено низку заходів, спрямованих на знищення комунікацій ворога, створення перешкод для його просування та підвозу підкріплень. Одна з таких операцій отримала назву «Рейкова війна» і була проведена в 1943 р. під час Курської битви.

Коли розпочався контрнаступ радянських військ на Курській дузі, в ніч на 3 серпня, 167 партизанських загонів на території Росії, Білорусії, України одночасно завдали удару по залізницях. У першу ж ніч було висаджено в повітря 42 тис. рейок, а згодом було завдано ударів по мостах і залізничних станціях. Ця операція порушила роботу залізничного транспорту ворога і створила чимало перешкод і труднощів.

Друга велика операція під назвою «Концерт» була проведена партизанами у вересні 1943 р., коли радянські війська підходили до Дніпра.

Вона була продовженням «Рейкової війни» і мала такі самі цілі й наслідки.

2. У січні— жовтні 1944 р. чотирма Українськими фронтами воєнних операцій територія українських земель була остаточно звільнена від гітлерівських загарбників.

8 жовтня 1944 р. було визволено останній населений пункт УРСР у межах кордонів 1941 р. (ст. Лавочне).

14 жовтня 1944 р. в Києві відбулося урочисте засідання з нагоди визволення України.

28 жовтня 1944 р. було визволено Ужгород — останній населений пункт у межах сучасних кордонів України.

Бойові дії на території України тривали 1225 днів (83,3 % від загальної тривалості Великої Вітчизняної війни).

3.

☐ а) Радянський партизанський рух.

Боротьба радянських партизанів і підпільників у тилу німецьких військ була важливим фактором, що забезпечував успішне просування радянських військ.

На завершальному етапі визволення України основною метою діяльності радянських партизанських з'єднань було:

- ✓ сприяти діям Червоної Армії у визволенні України;
- ✓ засвідчувати присутність представників радянської влади на ще окупованій території;
- ✓ вести роз'яснювально-агітаційну роботу;
- ✓ у міру визволення території України переносити свою діяльність на територію Румунії, Угорщини, Словаччини та Польщі.

Незважаючи на скорочення окупованої території, радянський підпільний та партизанський рух набрав все більшого розмаху.

У 1944 р. на Правобережжі діяло 350 підпільних організацій та понад 200 партизанських з'єднань, загонів та диверсійно-розвідувальних груп.

Особливістю партизанського руху цього часу була його тісна взаємодія з радянською армією, яка і надалі у своїх операціях спиралася на допомогу партизанів. Швидке просування військ І Українського фронту було забезпечене визволенням партизанами районів Рівненської та Волинської областей.

Партизанські загони взяли активну участь у звільненні 47 міст, серед яких Рівне, Луцьк, Умань, Камінь-Каширський тощо. Тривали рейди партизанів по глибоких тилах ворога, у яких брали участь 19 з'єднань і 25 окремих загонів. У січні—квітні 1944 р. тривав Львівсько-Варшавський рейд 1 Української партизанської дивізії з'єднання Ковпака під командуванням П. Вершигори. Під час рейду партизани пройшли з боями 2100 км територією України, Білорусії, Польщі. У той же час здійснило рейд західноукраїнськими землями і з'єднання під командуванням М. Наумова.

У міру зменшення зони окупації Український штаб партизанського руху розформовував частину партизанських загонів, приєднавши їх до складу діючої армії. Решта продовжила свою діяльність на території сусідніх країн. Суттєвою була допомога радянських партизанів у боротьбі словацького народу під час національного повстання 1944 р.

На території Польщі діяло сім з'єднань і 26 окремих загонів, а також багато диверсійно-розвідувальних груп.

На територіях Румунії та Угорщини діяли спеціальні диверсійно-розвідувальні групи.

Антифашистська боротьба на території України справила чималий вплив на активізацію опору в західноєвропейських країнах. До нього приєднувалися українці, які тікали з концтаборів. Там вони ставали активними учасниками антифашистського руху у Польщі, Югославії, Греції, Франції, Італії.

б) Діяльність ОУН—УПА.

На початок 1944 р. УПА налічувала 50 власне українських куренів і 15 куренів, до складу яких входили представники інших народів. У них налічувалося 80 тис. українців і 20 тис. представників інших національностей. Тільки-но радянські війська здійснили наступ на Правобережжя, командування УПА прийняло рішення про передислокацію основних частин УПА в найбільш придатні для боротьби райони (Карпати та Волинь) та

розпуск небоєздатних формувань. У результаті вжитих заходів кількість вояків УПА скоротилася майже наполовину.

Із наближенням радянських військ до районів, контрольованих УПА, вона практично припинила воєнні дії проти німецьких військ. Остання антиповстанська операція проти УПА по прочісуванню Карпат була проведена вермахтом улітку 1944 р. Проте бажаних результатів вона не дала. В обмін на розвідувані дані абвер (німецька розвідка) зобов'язався постачати УПА зброєю та боєприпасами. УПА готувалася до тривалої боротьби проти радянської влади. Її головною метою у цей час було запобігти утвердженню радянської влади на західноукраїнських землях. Бойові дії між УПА і радянською армією розпочалися у березні 1944 р.

У червні 1944 р. з ініціативи ОУН(Б) було засновано Українську Головну визвольну раду (УГВР) — орган керівництва повстанським рухом. Він складався з 25 осіб, 10 з яких були членами ОУН(Б). Президентом УГВР став К. Осмак.

Після звільнення С. Бандери з концтабору 5 жовтня 1944 р. із ним зустрівся німецький генерал Бергер, який мав донести до українського провідника інформацію, що Німеччина змінює свою політику щодо УПА і пропонує співробітництво. Але Бандера відмовився від пропозиції. У звіті про зустріч Бергер зазначав: «Бандера — це незручний, упертий і фанатичний слов'янин. Своїй ідеї він відданий до останнього. На даному етапі надзвичайно цінний для нас, опісля небезпечний. Ненавидить як росіян, так і німців».

Незважаючи на нищівні поразки в ході наступальних операцій радянських військ на території України, нацисти не змінили свого негативного ставлення до її самостійності.

У лютому 1944 р. був заарештований А. Мельник, у травні був страчений один із керівників підпілля ОУН(М) Олег Кандиба (Ольжич).

Лише у вересні 1944 р., після втрати території України, нацисти звільнили з концтаборів лідерів ОУН С. Бандеру, Я. Стецька, А. Мельника та інших, сподіваючись, що їхня боротьба проти радянської влади в Україні дасть змогу полегшити становище нацистських військ на фронтах.

Лідери ОУН категорично відмовилися йти на співробітництво з гітлерівською Німеччиною. У той же час УПА не заперечувала можливості поповнити свій збройний потенціал за рахунок німецької армії та її союзників, зокрема угорської.

Дії УПА в цей період проходили під гаслом, яке проголосив Р. Шухевич:

- «Домагатися, щоб жодне село не визнало радянської влади. ОУН має діяти так, щоб усі, хто визнав радянську владу, були знищені. Не залякувати, а фізично знищувати. Не потрібно боятися, що люди проклянуть нас за жорстокість. Нехай із 40 мільйонів українського населення залишиться половина — нічого страшного в цьому немає».

Починаючи із січня 1944 р. розгорілися бої УПА з радянською армією.

Для ведення антипартизанської боротьби у західні області України було передислоковано значні підрозділи військ НКВС. Поштовхом до широкомасштабних акцій проти УПА стало смертельне поранення командуючого I Українським фронтом генерала М. Ватутіна (помер 15 березня

1944 р. у київському госпіталі), який потрапив у засідку бійців УПА на схід від Рівного.

У боротьбі з УПА загинуло 30 тис. цивільних (партійні, державні керівники, голови колгоспів, керівники підприємств, учителі, лікарі тощо), понад 25 тис. військових, міліціонерів, прикордонників.

Крім бойових операцій застосовувалися й інші методи боротьби з повстанцями:

- ☐ облави та арешти тих, хто підозрювався у співробітництві з повстанцями;
- ☐ арешт і депортація у східні райони СРСР підозрілих у зв'язках з повстанцями, членів їх сімей та близьких. Такі акції тривали до 1949 р. Загалом було депортовано понад 200 тис. осіб;
- ☐ проведення масових мобілізацій до лав Радянської Армії, що підривало соціальну базу повстанського руху;
- ☐ агітація, пропаганда, ідеологічний тиск на мирне населення; дії переодягнених у повстанців загонів НКВС, які влаштовували терор щодо місцевого населення;
- ☐ створення загонів самооборони;
- ☐ здійснення політики радянізації;
- ☐ проголошення амністій учасникам повстанського руху.

У період 1944—1946 рр. УПА діяла досить великими з'єднаннями, визволяла райони, у яких намагалася налагодити систему влади, здійснювала пропагандистські рейди на території, не охоплені боротьбою, і в сусідні країни. Але після каральних акцій НКВС і Радянської Армії УПА переходить до боротьби невеликими загонами, головна мета яких — перешкодити утвердженню радянської влади.

Ціна перемоги виявилась занадто дорогою.

- ☐ Перша: це стало результатом раптового нападу гітлерівців та їхньої жорстокої окупаційної політики, безжального знищення мирного населення.
- ☐ Друга: це стало результатом панування сталінської системи, яка не цінувала людського життя. Перемога за будь-яку ціну. Завалити ворога трупами своїх солдатів.